

Obviáció a magyar nyelvben

1. Bevezetés

A következőkben egy olyan jelenség bemutatására teszek kísérletet, amelyet a magyar nyelvben korábban még nem vizsgáltak. A kötelező referenciakülönbség, vagyis az obviáció problémájának tárgyalását a fogalom definiálásával és a felmerülő kérdések rövid ismertetésével kezdem, ezután pedig áttekintem az idegen nyelvekre vonatkozó korábbi magyarázatokat, amelyekből kiindulva végül összegyűjtöm a magyar nyelvű obviatív bővítmények előfordulási feltételeit.

2. Mi az obviáció?

A francia *obviatif* terminust Costantini (2009) leírása szerint Jean-André Cuoq vezette be 1866-os *Etudes Philosophiques sur Quelques Langues Sauvages de l'Amérique* című munkájában.¹ A generatív grammatika elméleti keretein belül először Chomsky (1981) tárgyalta a problémát, így ő alkotta meg az obviáció első definícióját is. Eszerint obviatívnak nevezünk minden olyan személyes névmást, amely nem koreferens egyetlen más mondatösszetevővel sem. A későbbi szakirodalmak rámutattak, hogy ezek az obviatív névmások az összetett mondatokban, legfőképp azok alanyaiként fordulnak elő. Obviációról tehát akkor beszélünk, ha a mellékmondat névmási alanyának referenciája kötelezően eltér a főmondati alany referenciájától. Ezt láthatjuk az alábbi magyar nyelvű példán is:

(1) Péter_i azt akarja, hogy pro_{k/*i} hazamenjen.²

A kötelező referenciakülönbség azonban nem csupán a magyar kötőmódú mellékmondatokban jelenik meg, hanem számos más nyelv bővítményeiben is. Éppen ezért felvetődik a kérdés, hogy vajon egy ad hoc, nyelvspecifikus megszorítással állunk-e szemben, vagy egy, a nyelvek többségére jellemző, általános szabályszerűséggel. Emellett problémát okoz annak megindokolása is, hogy egyáltalán miért jelenik meg az obviáció, vagyis mely körülmények között fordul elő, illetve a nyelvhasználók szempontjából mi a haszna ennek a jelenségnek.

Jelen dolgozatomban amellett érvelek, hogy a különféle nyelvek obviációs megkötései mögött valamilyen univerzális elv áll. Ennek bebizonyítása érdekében először összefoglalom a korábbi megoldási javaslatokat, majd ezt követően – elsősorban a rivalizáláselméletre alapozva – megkíséreltem bemutatni az elv működését és az obviatív bővítmények előfordulási feltételeit a magyar nyelv adatainak a felhasználásával.

3. A korábbi, nem a magyar nyelvre vonatkozó magyarázatok

Mivel az obviáció témakörével kapcsolatban nincsen kifejezetten a magyar nyelvet vizsgáló szakirodalom, ezért idegen nyelvek adatait elemző és többnyire idegen nyelven írt munkák alapján kíséreltem meg bemutatni a jelenség elméleti hátterét. Az egyes megoldási javaslatok ismertetése után azt is megvizsgálom, hogy ezek mennyire helytállóak a magyar nyelvű példákat illetően.

¹ Az angol nyelvű szakirodalomban a jelenség megnevezésére – az *obviation* mellett – gyakran használják a *subjunctive disjoint reference effect* kifejezést is, amelyet Kempchinsky vezetett be. Az elnevezés eredetéről bővebben lásd Kempchinsky (2009: 1809).

² A *pro* szimbólum a személyragból rekonstruálható személyes névmást jelöli, az (1)-es példában található *k/*i* alsó index pedig azt fejezi ki, hogy a rejtett névmás megnevezettje nem lehet azonos a főmondati alany referenciájával.

3.1. A gazdaságossági elvek

Az egyik legegyszerűbb módja annak, hogy számot adjunk az obviáció előfordulásának okairól, ha arra hivatkozunk, hogy a kötőmódú mellékmondatok gazdaságtalanabbak a főnévi igenévi változatoknál. Ezt megtehetjük Chomsky *avoid pronoun* ('kerüld a [hangzó] névmást') néven elhíresült elméletének vagy Grice társalgási maximáinak felhasználásával is.

Chomsky (1981) elvének lényege – amint azt az angol elnevezés is mutatja – a hangzó, azaz fonológiai alakkal is bíró névmások kerülése minden olyan esetben, ahol ez lehetséges. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a kötőmódú mellékmondatok helyett célszerűbb a főnévi igenévi bővítmények használata, amelyekben az alany nem egy hangzó névmás, hanem egy szám és személy nélküli, a főmondati alany által kontrollált üres névmási fej, amelyet a PRO rövidítéssel jelölünk.³ Ez utóbbi bővítménytípus tehát jóval gazdaságosabb, így alkalmas annak kifejezésére, hogy a fő- és mellékmondati alanyok koreferensek. Ebből adódóan a hosszabb kötőmódú forma használati köre leszűkül azokra a mondatokra, amelyekben a tagmondatok alanyainak referensei különbözőek.

A minimalista elképzelések másik kedvelt hivatkozási pontja Grice (1975) azon elmélete, amelyben a társas interakciók alapelveit rögzíti. Az úgynevezett társalgási maximák közül kettő is alkalmas arra, hogy segítségével megkíséreljük megindokolni az obviáció jelenségét. A legkézenfekvőbb az, ha a „Légy tömör!” elv következményeként mutatjuk be a főnévi igenévi formák elsőbbségét a kötőmódú bővítményekkel szemben. Itt valójában ugyanarról van szó, mint az imént tárgyalt, a névmások használatának kerülését szorgalmazó javaslatban. A másik lehetséges megoldás, hogy a „Kerüld a kétértelműséget!” maximát tesszük felelőssé az obviációért. Az ilyen magyarázatok azon a feltételezésen alapulnak, hogy a kötőmódú mellékmondatok esetében nem egyértelmű, hogy a beágyazott névmási alany koreferens-e a főmondati alannal, vagy sem, tehát nem egyértelműek, így használatukat amikor csak lehet (vagyis amikor van főnévi igenévi változat) kerülni kell.

A legfőbb nehézség, amellyel a különféle gazdaságossági magyarázatokat támogatóknak óhatatlanul szembe kell nézniük, hogy az obviatív tagmondatokat nem lehet egyetlen bővítménytípussal sem azonosítani. Bár igaz, hogy azon nyelvek többségében, ahol előfordul obviáció, a jelenség valóban a kötőmódú mellékmondatokhoz kötődik, mégsem jelenthetjük ki, hogy minden kötőmódú bővítmény lényegét tekintve obviatív. Nemcsak a magyarban (1), de számos más nyelvben, például a franciában (2) is találhatunk példát nem obviatív kötőmódú mellékmondatokra.

- (1) Péter_i azt akarja, hogy pro_i meggyógyuljon.
- (2) *J'ai proposé à Jean_i qu'il_i s'en aille.*⁴
'Azt javasoltam Jánosnak_i, hogy pro_i menjen el.'

Mindebből az következik, hogy a kötőmódú beágyazott mondat hátránya a gazdaságosabb főnévi igenévi formával szemben önmagában még nem indokolja az obviáció fellépését. Ahhoz, hogy erre magyarázatot tudjunk adni, pontosan meg kell határoznunk a kötőmód és az egyes kötőmódú mondatokban fellépő kötelező referenciakülönbség közötti kapcsolatot.

Az sem derül ki világosan a fenti hipotézisekből, hogy miért éppen a kötőmódú formákat érintené egy ilyen minimalista indítatású korlátozás, hiszen például a magyar nyelvben a kijelentő módú mellékmondat ugyanolyan terjedelmű, mint a kötőmódú, ekkor azonban mégsem gátolja az alanyok a főmondati alannal koreferens értelmezését a főnévi igenévi változat. Az általam támogatott megoldási javaslat szerint ennek hátterében a kötőmódú és főnévi igenévi bővítmények közös tulajdonsága, a szituációfüggőség áll, ezzel azonban a fent említett, pusztán a gazdaságosságra alapozó magyarázatok nem számolnak.

³ A ragozatlan főnévi igeneves kifejezések szerkezetéről bővebben lásd Pintér (2009: 486).

⁴ A mondat Farkas (1992: 86) tanulmányának (4a) számmal jelzett példája.

Összegzésképpen elmondható, hogy a legfőbb probléma a fent tárgyalt elképzelésekkel az, hogy túlságosan leegyszerűsítik a kötelező referenciakülönbség kérdését, és így számos olyan tényezőt hagynak figyelmen kívül, amelyek elősegíthetik vagy éppen meggátolhatják az obviáció fellépését.

3.2. A kötélméleti magyarázatok

Az első olyan megoldási javaslatok, amelyek az obviációt komplex módon és a nyelvi struktúra egészéhez viszonyítva mutatják be, Noam Chomsky kötélméletén alapulnak. A Chomsky (1981, 1986) által bevezetett háromféle kötéselv segítségével világosan el tudjuk különíteni egymástól a főmondati kontrollálókkal koreferens anaforákat és a független névmási alanyokat. Az első, úgynevezett A kötéselv azt mondja ki, hogy az anaforáknak (azaz a visszaható és kölcsönös névmásoknak, amelyek mindig egy adott antecedenstől kapják a referenciájukat) lokálisan kötve kell lenniük; míg a második, azaz a B kötéselv a névmások lokális szabadságát teszi kötelezővé.

A bemutatott koncepció segítségével magyarázta az obviáció jelenségét többek között Picallo (1985), valamint Farmer és Harnish (1987) is, térjünk rá tehát az elméletből levonható azon következtetésekre, amelyek ebből a szempontból relevánsak. Induljunk ki abból, hogy a kötélselvek értelmében egy névmás nem örökölheti a referenciáját egy vele azonos tagmondatban lévő előzménytől (3), eltérő tagmondatok esetén viszont ez lehetséges (4).

- (3) *János_i látja ő_t^{*_i}.*
 (4) *János_i azt hiszi, hogy Péter látja ő_t_i.*

Ezek szerint, ha a kötőmódú mellékmondatokról azt feltételezzük, hogy csak a főmondataikkal együtt alkothatnak önálló kötési tartományt, akkor magyarázatot kapunk arra, hogy miért nem lehet a kötőmódú bővítménnyel álló összetett mondatban a névmás lokálisan kötve, azaz miért nem örökölheti a referenciáját a főmondat valamely részvevőjétől (5).

- (5) *János_i azt szeretné, hogy pro_{*i}_j pihenjen.*

Azonnal felvetődik azonban a kérdés, hogy vajon mi gátolhatja meg a kötőmódú mellékmondatokat abban, hogy önálló kötési tartományt alkossanak. Meireles és Raposo (1983) szerint az ok nem lehet más, mint a kötőmódban álló igék úgynevezett függő ideje. Elméletük szerint az obviatív kötőmódú bővítmény idejét nem önállóan (a beszédidőhöz képest), hanem a főmondat idejétől függően értelmezzük, és éppen ez a függőségi viszony befolyásolja a kötési tartomány határainak meghatározását.

Ezt a hipotézist Farkas (1992) azzal cáfolta meg, hogy példákat hozott olyan függő idejű bővítményekre, amelyek mégsem obviatívok. (A francia nyelvet vizsgálva talált mind nem obviatív kötőmódú, mind pedig kijelentő módú függő idejű mellékmondatokat.) Mindehhez tegyük hozzá azt is, hogy ha az obviáció oka valóban a kötőmódban álló ige időtényezője lenne, akkor ismét a kötőmód és a kötelező referenciakülönbség szükségszerű együtt járásának problémájával találunk szembe magunkat.

Láthatjuk tehát, hogy a kötélméleti megközelítés nem alkalmas az obviáció magyarázatára, így keresnünk kell egy olyan megoldást, amely megfelel a nyelvi struktúra általános törvényszerűségeinek és specifikusan a magyar nyelvre is megállja a helyét.

3.3. A főmondati ígék típusa szerinti felosztás

Az összetett mondatokban megfigyelhető jelenségek vizsgálata során kézenfekvőnek tűnik azt feltételeznünk, hogy a kiváltó ok a főmondatához, egészen pontosan a főmondati predikátumhoz köthető. Megkísérelhetünk tehát eltérő predikátumtípusokat megállapítani aszerint, hogy azok obviatív bővítményt választanak-e, vagy sem.

Ilyen jellegű felosztást készített Dalmi (2002) is, aki a bolgár nyelv adatait elemezve arra az eredményre jutott, hogy a főmondati predikátumoknak két különböző osztálya van. Az egyik típus mindig kötelezően kontrolllos bővítményeket választ (vagyis olyanokat, amelyekben az alany a főmondat valamely résztvevőjével koreferens), míg a másik csoportba tartozó predikátumok kizárólag úgynevezett obviációs, azaz eltérő alanyú tagmondatokat szelektálnak. A bolgárban ez utóbbi típusba soroljuk a kognitív (mentális képességeket kifejező) és a volicionális (akaratot kifejező) predikátumokat.

A bemutatott megoldási javaslat kétségkívül nagyon impozáns, és jól alkalmazható olyan nyelvekben, ahol valóban megfigyelhető egy ilyen megoszlás a predikátumtípusok között. A probléma az, hogy a legtöbb nyelvben egyáltalán nem alkotható hasonló jellegű csoportosítás. Ez igaz a magyarra is, ahol ugyan vannak olyan ígék, amelyek mindig kötelezően kontrollált alanyú bővítményeket vezetnek be (ilyenek az úgynevezett aspektuális ígék, mint például a *kezd* vagy a *próbál*), nincsenek azonban olyanok, amelyek csak obviatív kötőmódú mellékmondatokat választhatnak. Tóth (2005) gyűjteménye is csupán azokat a predikátumokat tartalmazza, amelyek kötőmódú mellékmondatokat szelektálnak, ezeket viszont – amint arra már többször is utaltam – nem szükség-szerű az obviáció megvalósulása.

Mindemellett felvetődik annak a kérdése is, hogy vajon a bővítményválasztás valóban a főmondati predikátumok ad hoc tulajdonsága-e. 2009-es tanulmányomban emellett érveltem, hogy a magyar nyelvben erről szó sincs. Véleményem szerint az, hogy egy szituációjelölő vonzat milyen mondatértékű bővítménytípusban realizálódik, egyrészt azon múlik, hogy függ-e a beágyazott szituáció a főmondati szituációtól, másrészt azon, hogy milyen viszonyban áll egymással a két tagmondat alanya. Arról, hogy a bővítmények típusainak elkülönítéséből milyen következtetéseket vonhatunk le az obviáció megjelenésére vonatkozóan, a következő részben, az úgynevezett rivalizáláselmélet kapcsán lesz szó.

Azt mindenképpen leszögezhetjük, hogy magyar nyelvet illetően a főmondati predikátumok osztályozása nem ad választ arra a kérdésre, hogy milyen kapcsolat áll a különböző típusú összetett mondatok használata és az obviáció előfordulása között.

3.4. A rivalizáláselmélet

Kíséreljük meg az összetett mondatok csoportosításából kiinduló megoldási javaslatot a másik oldalról, vagyis nem a főmondatok, hanem a bővítmények felől megközelíteni.

Elsőként nézzük Farkas (1992) rivalizáláselméletét, amelyben az obviáció úgy jelenik meg, mint a függő módú bővítmények közti versengés egyik eredménye. Ahhoz, hogy ennek lényegét megértsük, először is azt kell tisztáznunk, hogy mit értünk a függő mód kifejezés alatt. Függő módúnak, illetve függő szituációt jelölőnek nevezzük azokat a bővítményeket, amelyek nem hoznak létre új, a főmondati szituációtól (Farkas terminusával élve: a főmondati világtól) teljesen eltérő szituációt, hanem csupán kiegészítik azt. (Ez természetesen szorosabb kapcsolat kialakulását teszi lehetővé a két tagmondat között.) A magyarban függő szituációt jelölnek mind a ragozott, mind a ragozatlan főnévi igenévi kifejezések, valamint a kötőmódú mellékmondatok is, ám mivel Farkas nem a magyar nyelvet vizsgálta, ezért ő a kötőmódban álló bővítmények mellett csak a ragozatlan főnévi igeneves szerkezetekkel számol. Elméletének alapját az az elgondolás képezi, hogy ezek

a függő módok – éppen azért, mert használati feltételeik gyakran egybeesnek – versengenek egymással, így azt, hogy mikor melyik forma realizálódik, a bővítmények osztályozásának másik kritériuma, az alanyok kontrolláltsága dönti el. A fő különbség a két bővítménytípus között ugyanis az, hogy míg a főnévi igenévi kifejezésekre egyaránt igaz az, hogy függő szituációt jelölnek, és az, hogy alanyukat a főmondat valamely résztvevője kontrollálja (vagyis azzal koreferens), addig a kötőmódú mellékmondatok csak függő szituációt jelölnek, alanyuk referensére azonban nem vonatkozik semmilyen megszorítás sem. Egyértelmű tehát hogy az előbbi jóval megszorítottabb forma, amely ezáltal blokkolja⁵ a kötőmódú forma megjelenését, vagyis azonos alanyok esetén – amikor csak lehetséges – mindig főnév igenévi kifejezést használunk. Ebből vonja le Farkas (1992) azt a következtetést, hogy azokban az esetekben, ahol a kötőmódú mellékmondatnak rejtett névmási alanya van, az határozza meg az olvasatot, hogy van-e az adott bővítménynek főnévi igenévi változata. Ha van, akkor koreferens alanyok esetén mindig ezt használjuk (6), és ennek értelmében a kötőmódú változatot csak úgy értelmezhetjük, hogy alanyának referense eltér a főmondati alanyétól (7).

(6) *János_i meg szeretne PRO_i bocsátani.*

(7) *János_i azt szeretné, hogy pro_{k/s_i} megbocsásson.*

A fenti példamondatok alapján azt is könnyen beláthatjuk, hogy Farkasnak a bővítmények felosztására és az obviáció okaira vonatkozó megállapításai nemcsak az általa vizsgált nyelvekben, hanem a magyarban is tökéletesen helytállóak.

Farkas annak leszögezésével, hogy a rivalizálás csak a függő módok között fordulhat elő, azt is megindokolja, hogy miért éppen a kötőmódhoz kapcsolódik az obviáció jelensége, ezzel a lépéssel pedig alapvetően meghaladja a korábbi megoldási javaslatok szintjét. Mindemellett az általa bevezetett elv univerzalizását bizonyítja az is, hogy azon nyelvek viselkedését is jól lehet vele magyarázni, amelyekben az obviáció nem vagy éppen egészen más körülmények között fordul elő. Amint azt Dobrovie-Sorin (2001) is rögzítette, egyes balkán nyelvekben, például a románban nincs obviáció, és ez – Farkas gondolatmenetét követve – arra vezethető vissza, hogy itt az infinitívus hiánya miatt nincs meg a függő módoknak ez a versengése, és így a kötőmódú mellékmondatok jelölhetik az alanyfüggőséget is, vagyis nem obviatívak.

Ez az elmélet tehát alkalmasnak tűnik arra, hogy segítségével az obviációt mint általános nyelvi jelenséget magyarázzuk. Annak érdekében, hogy még pontosabb képet kapjunk a kötelező referenciakülönbség előfordulásának feltételeiről, szükségünk lesz egy választott nyelv átfogó és részletes vizsgálatára, ezért a továbbiakban már a magyar nyelv példáira fókuszálva közelítem meg a problémát.

4. Az obviáció előfordulási feltételei a magyarban

A korábbi szakirodalmak eredményeit és a magyar nyelv adatait elemezve arra a következtetésre jutottam, hogy a magyarban az obviáció megvalósulásának négy fő feltétele van. Ezek összegyűjtéséhez a következő kérdéseket kell megvizsgálnunk: létezik-e az adott bővítménynek főnévi igené-

⁵ A blokkolás vagy gátlás lényege, hogy egy adott specifikus eset meggátolja az általános szabályok működését. Farkas Kiparsky egy korábbi cikkére hivatkozva beszél blokkolásról, fontos azonban megjegyeznünk, hogy Kiparsky azóta pontosította az obviáció és a blokkolás kapcsolatáról tett megállapításait. 2002-es tanulmányában azt olvashatjuk, hogy mind az obviáció, mind a blokkolás univerzális megkötés, ám ezek élesen elkülönülnek egymástól. A blokkolást a kötélemélettel összefüggő, elsősorban morfológiai jelenségként tárgyalja, az obviációt pedig az egyes argumentumok közötti koreferenciát szabályozó kikötésként. Hangsúlyozza viszont azt is, hogy ezek az univerzális megszorítások interakcióban állnak egymással, sőt sok nyelvspecifikus megkötéssel is. Erről bővebben lásd Kiparsky (2002: 3).

ves változata; felelős-e a beágyazott alany a beágyazott mondat által jelölt eseményért; fókuszban áll-e a beágyazott alany; illetve klitikumgazda-e a beágyazott alany. A következőkben ezen problémák bemutatásán keresztül igyekszem teljesebb képet nyújtani az obviáció jelenségéről.

4.1. A beágyazott kötőmódú mellékmondatnak kell, hogy legyen főnévi igenévi változata

Amint azt már az előző fejezetben leszögeztem, univerzális elvként fogadom el Farkas (1992) rivalizáláselméletét, amely a függő szituációt jelölő bővítmények egymás elleni versengésével magyarázza az obviáció fellépését. Arról már volt szó, hogy a függő (a főmondati alannal kötelezően koreferens) alanyú ragozatlan főnévi igenévi kifejezések blokkolják a független alanyú kötőmódú mellékmondatokat, amelyek alanyait ezekben az esetekben mindig a főmondati alanyétól eltérő referenciájúként, azaz obviatívként értelmezzük.

A magyar nyelvet vizsgálatában ki kell térnünk arra is, hogy miként viselkednek a ragozott főnévi igeneves kifejezések. Bár tudjuk, hogy ez a bővítménytípus is a függő módúak közé sorolható, mégsem vesz részt a fent említett rivalizálásban. Ennek oka a versengés tulajdonképpeni alapját képező alanyfüggőség kritériuma, amely e mondatértékű bővítménytípus esetében egyáltalán nem is értelmezhető, mivel ragozott főnévi igeneves formában kizárólag olyan főmondatok bővítményei realizálódnak, amelyekben nincsen kontrollálásra képes alany.⁶ Érthető tehát, hogy nem lehetnek részesei egy olyan rivalizálásnak, amely azon alapszik, hogy a főmondati alany kötelezően kontrollálja-e a beágyazott alanyt, vagy sem. Ily módon – a világ nyelveinek többségéhez hasonlóan – a magyarban is a ragozatlan főnévi igeneves forma és a kötőmódú mellékmondat között figyelhető meg a versengés.

Ha igaznak fogadjuk el Farkas (1992) azon állítását, amely szerint az obviáció megjelenése a függő módú bővítmények közötti rivalizáláson alapszik, akkor azt is könnyen beláthatjuk, hogy a kötőmódú mellékmondat csak és kizárólag akkor lehet obviatív (azaz olyan alannal rendelkező, amelynek referenciája kötelezően eltér a főmondati alanyétól), ha létezik az azonos referenciájú alanyokat jelölő főnévi igenévi változata. Erre volt példa a (6) és a (7) alatti mondat. Előfordulnak azonban olyan esetek is, amikor egy adott bővítmény csak kötőmódú mellékmondatként (10) tud realizálódni, főnévi igenévi kifejezésként (11) nem. Ilyenkor természetesen az egyetlen lehetséges változat jelöli mind a függő, mind a független alanyú bővítményeket, és nem lép fel obviáció.

(10) *Péter_i könyörög, hogy pro_{ij} kiszabaduljon.*

(11) **Péter_i könyörög PRO_i kiszabadulni.*

Az obviatív kötőmódú mellékmondatok megvalósulásának első és legfontosabb kritériuma tehát minden kétséget kizáróan az, hogy az adott összetett mondatnak legyen egy olyan változata is, amelyben a bővítmény ragozatlan főnévi igenévi kifejezés. Enélkül biztosan nem beszélhetünk az alanyok közötti kötelező referenciakülönbségről.

⁶ A magyarban ilyenek a személytelen igéket tartalmazó és a személytelen összetett állítmányok:

(8) *Muszáj, hogy János elköltözzön.*

(9) *Szükséges volt, hogy János elhozza a könyvet.*

A személytelen predikátumok bővítményeiről bővebben lásd Pintér (2009: 487–489).

4.2. A beágyazott mondat alanyának felelősnek kell lennie a beágyazott mondat által jelölt eseményért

Már Farkas (1988) is az obviáció megvalósulásának alapfeltételei között említette azt, hogy a mellékmondaton belül kell lennie egy felelősségi viszonynak. A francia nyelvet vizsgálva ugyanis azt figyelte meg, hogy az obviáció elmarad azokban az esetekben, ahol a beágyazott alany nem felelős a beágyazott mondat által jelölt eseményért. Farkashoz hasonlóan a mellékmondati alany felelőségének szükségességét hangsúlyozza az olasz nyelv adatait elemző Costantini (2009) is.

Vizsgáljuk meg, vajon vonatkozik-e ez a követelmény a magyar nyelvű kötőmódú mellékmondatokra is. Ha szemügyre vesszük az alábbi két példát, azt látjuk, hogy valóban különbség figyelhető meg a beágyazott névmási alanyok értelmezésében – attól függően, hogy fennáll-e felelősségi viszony (12) vagy sem (13).

(12) *János_i szeretné, hogy pro_{7/ni} olvasson.*

(13) *János_i szeretné, hogy pro_{ij} meggyógyuljon.*

A (12) mondatnál a beágyazott esemény attól függően valósul meg, hogy annak alanya miként dönt, és amint látjuk, itt a bővítmény alanyának referense kötelezően eltér a főmondati alanyétól. A (13) esetben viszont nincsen obviáció: a meggyógyulás vonatkozhat ugyan valaki másra, de nincsen kizárva az sem, hogy a főmondat alanyára, vagyis ebben a mondatban Jánosra vonatkozik. Ennek oka az lehet, hogy az adott szituáció független a beágyazott alanytól – abban az értelemben, hogy annak nincsen hatalma döntenie az esemény megvalósulásával kapcsolatban. Vagyis a meggyógyulás ténye teljesen független mind Jánostól, mind bármely más – Jánostól eltérő referenciájú – alanytól.

Ennek a különbségnek véleményem szerint jelentéstani okai vannak. Ha ugyanis nincsen egyfajta szemantikai kontroll (vagyis jelentéstani függés a beágyazott mondat alanya és eseménye között), akkor az olyan, mintha szintaktikai kontroll sem lenne, és így az alany referenciája szabad marad, nem vonatkozik rá semmilyen megkötés sem. Azokban az esetekben viszont, ahol van szemantikai kontroll, ez egyúttal szintaktikai kontrollt is eredményez, így itt felléphetnek különböző megszorítások, például az obviáció is.⁷

Úgy tűnik tehát, hogy a beágyazott alanyának a beágyazott eseményért való felelőssége egy újabb univerzális követelmény, amelynek megvalósulása elengedhetetlen ahhoz, hogy kötelező érvényű referenciakülönbségről beszélhessünk.

4.3. A beágyazott alany nem lehet fókusz

Amint arról már korábban is szó volt, a kötőmódú és a főnévi igenévi kifejezések közötti rivalizációban (és így az obviáció előfordulásában is) a beágyazott alanyoknak jut a legfontosabb szerep, hiszen valójában ezek kontrollált vagy szabad volta határozza meg a bővítményválasztást. Azt is leszögeztük, hogy az obviatív kötőmódú mellékmondatok alanya mindig egy névmás (pro), a főnévi igenéves kifejezéseké viszont egy a főmondati alany által kontrollált üres névmási fej (PRO). Ebből a különbségből adódóan – a már említett kontrolláltsági kritériumon kívül – további kikötéseket kell tennünk.

Ezek közül az első és legfontosabb az a megszorítás, amelyet a főnévi igenévi kifejezés alanyának fókuszálhatóságával kapcsolatban kell megfogalmaznunk. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy

⁷ Természetesen előfordulhatnak olyan problémás esetek, ahol nem egyértelmű az alany felelőssége, így a szemantikai és szintaktikai kontroll sem. Ilyenkor általában elmarad az obviáció.

azokban a kötőmódú mellékmondatokban, ahol az alany fókuszpozícióban áll, elmarad az obviáció. Ez figyelhető meg a következő mondatban is:

(14) *János_i azt akarja, hogy Ő_{ij} kísérje el Marit a bálba.*

Nincs okunk azt feltételezni, hogy ebben az esetben az obviációt a szemantikai fókuszaltság gátolja. A korábban tett megállapításokat átgondolva arra a következtetésre juthatunk, hogy az ok a főnévi igenévi kifejezések struktúrájában keresendő. Az ezekben alanyként szereplő PRO üres névmási fej ugyanis semmilyen körülmények között sem lehet hangzó alany, így nem látható el a fókuszpozícióval kötelezően együtt járó főhangsúllyal sem, vagyis egyáltalán nem fókuszálható. Ha nem alkotható olyan főnévi igenévi kifejezés, amelyben az alany fókuszpozícióban szerepel, akkor egyértelmű, hogy azokban az esetekben, ahol erre lenne szükség, a beágyazott mondat csak és kizárólag kötőmódú mellékmondat formájában valósulhat meg. Ebből kifolyólag itt elmarad a függő módok közötti rivalizálás, vagyis megsérül az obviáció megvalósulásának első és leglényegesebb alapelve.

A fent vázolt fonológiai okok miatt tehát mindenképpen fel kell vennünk az előfordulási feltételek közé azt a kikötést is, hogy a beágyazott alany nem lehet fókusz.

4.4. A beágyazott alany nem lehet klitikumgazda

A beágyazott alanyok fonológiai szempontú megközelítéséből adódik egy másik lényeges következtetés is. A főnévi igenévi és a kötőmódú bővítmények alanyai ugyanis abban is eltérnek egymástól, hogy járulhat-e hozzájuk klitikum, vagyis simulószócska.

A főnévi igeneves kifejezések alanyait vizsgálva azt láthatjuk, hogy ezek – ugyancsak a hangsúlytalanságukból adódóan – nem szerepelhetnek klitikumokkal, például az *is* szócskával együtt (15).

(15) **Péter_i díjat akar PRO_i is nyerni.*

A kizárólag hangzó alanyokhoz járuló klitikumok tehát csak a mondatok kötőmódban realizálódó változatában (16) kaphatnak szerepet.

(16) *Péter_i azt akarja, hogy ő_{ij} is díjat nyerjen.*

Ennek következtében elmarad a rivalizálás, valamint ebből kifolyólag az obviáció is minden olyan esetben, ahol a beágyazott alany klitikumgazda.

Az utóbb tárgyalt két fonológiai probléma összekapcsolódik azokban az esetekben, ahol a beágyazott alanyhoz az inherens fókuszjegyet hordozó (vagyis természeténél fogva kötelezően fókuszpozícióba kerülő) *csak* klitikum járul. Erre példa az alábbi mondat:

(17) *János_i azt szeretné, hogy csak ő_{ij} vigye haza a nyereményt.*

Magától értetődően itt sem beszélhetünk főnévi igenévi változatról, amely blokkolhatná a kötőmódú mellékmondatokban az alany kontrolláltságát, így ezzel a formával fejezzük ki mind a főmondatival azonos, mind pedig az attól eltérő referensű alannal rendelkező beágyazott szituációt.

Az obviáció megvalósulásához tehát elengedhetetlen az is, hogy a beágyazott alanyhoz ne járjon klitikum, amely azt követelné meg az őt hordozó argumentumtól, hogy hangsúlyt viseljen.

Fontos leszögezni, hogy kötelező referenciakülönbség fennállásához szükséges, hogy kivétel nélkül mind a négy kritérium megfeleljen a fenti elvárásoknak, hiszen ha akár csak egy feltétel is akad, amely nem teljesül, akkor nem lép fel obviáció.

5. Összegzés

A dolgozat fő célja az obviáció, vagyis a kötelező referenciakülönbség problémájának vizsgálata volt. A fogalom definiálása és a felmerülő nehézségek összegyűjtése után sorra vettük a korábbi megoldási javaslatok előnyeit és hátrányait, illetve megvizsgáltuk ezek alkalmazhatóságát a magyar nyelvre. Ebben a részben arra a következtetésre jutottunk, hogy az obviációért a függő módok között megfigyelhető rivalizálás tehető felelőssé, és ez a világ nyelveiben univerzális elvként működik.

Végül a magyar nyelv adatainak segítségével összefoglaltuk azokat a feltételeket, amelyek az obviáció megvalósulásához szükségesek. Amint láttuk, nélkülözhetetlen, hogy az adott kötőmódú bővítménynek legyen ragozatlan főnévi igeneves változata; hogy a beágyazott alany legyen felelős a beágyazott mondatban leírt eseményéért; valamint az, hogy a beágyazott alany ne álljon fókuszpozícióban, és ne kapcsolódjon hozzá semmilyen klitikum. Ez a meghatározás azért képes lefedni az obviáció jelenségének egészét, mert nemcsak az egyes mondatértékű bővítmények közötti rivalizáció felől közelíti meg a problémát, hanem szemantikai, szintaktikai és fonológiai szempontokat is figyelembe vesz, ezáltal pedig átfogó és teljes képet ad a kötelező referenciakülönbségről.

SZAKIRODALOM

- Chomsky, Noam 1981. *Lectures on Government and Binding*. Foris, Dordrecht.
- Chomsky, Noam 1986. *Knowledge of Language*. Praeger, New York.
- Costantini, Francesco 2009. *Interface Perspectives on Clausal Complementation. The Case of Subjunctive Obviation*. Libreria Editrice Cafoscarina, Venezia.
- Dalmi Gréte, 2002. *The Role of AGRP in Non-finite Predication*. PhD-disszertáció tézisei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Elméleti Nyelvészet Tanszék, Budapest.
- Dobrovie-Sorin, Carmen 2001. Head-to-Head Merge in Balkan Subjunctives and Locality. In: M.-L. Rivero – A. Ralli (eds.): *Comparative Syntax of Balkan Languages*. Oxford University Press, Oxford, 44–73.
- Farkas, Donka 1988. On Obligatory Control. *Linguistics and Philosophy* 11: 27–58.
- Farkas Donka 1992. On Obviation. In: Ivan A. Sag – Anna Szabolcsi (eds.): *Lexical Matters*. CSLI, Stanford, 85–109.
- Farmer, Ann K. – Harnish, Robert M. 1987. Communicative reference with pronouns. In: M. Papi – J. Verschueren (eds.): *The Pragmatic Perspective*. Benjamins, Amsterdam, 547–65.
- Grice, Herbert Paul 1975. Logic and conversation. In: P. Cole – J. Morgan (eds.): *Syntax & Semantics 3: Speech Acts*. Academic Press, New York, 41–58.
- Kempchinsky, Paula 2009. What can the subjunctive disjoint reference effect tell us about the subjunctive? *Lingua* 119: 1788–810.
- Kiparsky, Paul 2002. Disjoint Reference and the Typology of Pronouns. In: Ingrid Kaufmann – Barbara Stiebels (eds.): *More than Words*. Studia Grammatica 53, Akademie Verlag, Berlin, 179–226.
- Meireles, José Antonio – Raposo, Eduardo 1983. Subjunctives and disjoint reference in Portuguese: Some implications for the Binding Theory. In: *Colloqui International de Linguística Teórica i Llengües Romàniques*, Barcelona.
- Picallo, Carme 1985. Opaque Domains. PhD dissertation. City University of New York.
- Pintér Lilla 2009. A mondatértékű bővítmények típusai a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 133: 480–91.
- Tóth Enikő 2005. Az alárendelt mellékmondatbeli kötő-, ill. felszólító módról. In: Sinkovics Balázs (szerk.): *LingDok4*. SZTE, Szeged.

SUMMARY

*Pintér, Lilla***Obviation in Hungarian**

The aim of this paper is to analyse obviation (or with another term: the subjunctive disjoint reference effect) in Hungarian. I try to find the reason why the subject of the subjunctive clausal complement is in certain cases obligatorily disjoint in reference from the matrix subject. First of all, I survey the previous proposals, for example the Avoid Pronoun Principle, the Binding Theory approaches and the infinitive/subjunctive rivalry. I argue for the following solution: the infinitive clausal complement (which introduces a dependent world and has a dependent subject) blocks the subjunctive clausal complement (which also introduces a dependent world but has an independent subject) each time if possible. After examining the Hungarian data, I claim that obviation occurs under the following four conditions: 1. The subjunctive clausal complement must have an infinitival clausal complement variant, too. 2. The embedded subject has to be responsible for what happens in the embedded clause. 3. The embedded subject cannot be in focus position. 4. The embedded subject cannot have any clitic attached to it.

Keywords: obviation, subjunctive disjoint reference effect, infinitive/subjunctive rivalry, blocking, subject dependency, world dependency.